

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ժե. Եկեղեցիները և գիտնադասընթակները

Ի սկզբան հաւատացեալները մասնաւոր տուններու մէջ կը հաւաքուէին, հոն աղօթելու և սուրբ հաղորդութեան խորհուրդը կատարելու համար. այս սովորութիւնը կիրարկուած կը գտնենք Երուսաղէմի, Իկոնիոնի, Զմիւռնիոյ, Անտիոքի և ուրիշ վայրերու մէջ: Ընանադաններ (Recognitions) վիպասանութիւնը կը ցուցնէ մեզ թէ Սուրբ Պետրոս հետամուտ է Սիւրիոյ Տրիպոլիս քաղաքին մէջ հաւաքման յարմար վայր մը փնտնելու: Մարօ անուանով մէկը կուտայ անոր իր տունը որ կրնար իր մէջ առնել 500 անձեր. առաքեալը կը տեսնէ զայն և կը հաւանի, վասնզի «այդ տունը հիանալի կերպով յարմար էր քորդոթեան»: Քրիստոնէական տուններուն մէջ պաշտամունքի կատարման վերաբերմամբ ներկի չէ ունենալ որ և է կասկած, ինչ որ կը բացատրէ թէ ինչու շատ կանուխէն մարդիկ կը գործածէին «եկեղեցատուն» բացատրութիւնը: Հռովմի մէջ, քահանայական հնազոյն տիտղոսները, Ավենտինի վրայ՝ Պրիսկայի, Տրանստեփերի մէջ Սեկիլի տիտղոսը, Պուգենսիւնը հաստատուած մասնաւոր բնակարաններու տեղը կը նշանակէին. Սուրբ-Կղէմէսի եկեղեցին ասոր դասական մէկ օրինակն է:

Հռովմէական տան ընդհանուր կազմը այնքան լաւ կը յարմարէր այդ բանին որ տեղաւորումը շատ զիւրութեամբ կատարուեցաւ: Արտաքին անդաստակը և յարկածածուկ ճեմելիքները յատկացուեցան եղբայրներուն, հոգեւորականները կը կենային tablinum-ի մէջ, իսկ ազապը կամ հոգւոյ ճաշը կը կատարուէր triclinium-ի մէջ: Բարեկեցիկ կամ հարուստ նորադարձերը իրենց համար պատիւ կը համարէին իրենց մօտ ընդունիլ քրիստոնեայ համայնքը, որ ինքզինքը հոն շատ հանգիստ ու ապահով կը զգար: Եկաւ ասին մը երբ այս տուններէն շատեր պաշտամունքի յատկացուե-

ցան մշտական կերպով: Արդէն գոյութիւն ունեցող շէնքերու պատշաճեցումներ և ընդարձակ ու նոյն իսկ փարթամ շինութիւններ շատցուցին եկեղեցիներուն թիւը, հեթանոսներու աշխիւ առջիւ, յայտ յանդիման: Ամէն կիրակի, կ'ըսէ մեզ Սուրբ Յուստինոս, Բ. դարուն, քաղաքացիներն ու զիւղացիները կը հաւաքուէին միակ տեղ մը. ու մենք զիտենք թէ այնպէս կ'ըլլար նաեւ Հռովմի, Աղեքսանդրիոյ, Եգիպտոյ, Ապամէի, Կոստանդինիոյ, Անտիոքի և այլ տեղերու մէջ: Բազմաթիւ էին նախակոստանդինեան եկեղեցիները Պաղեստինի և Սիւրիոյ մէջ. Սպանիոյ մէջ, Իլլիրիոսի ժողովին 52րդ կանոնը կը յիշատակէ անոնց գոյութիւնը. Դադղիոյ մէջ Կոստանդ Քլոբ կործանել կուտայ զանոնք, և, Նիկիոմիդիոյ մէջ, Դիոկղետիանոս հիմնադրատակ քանդել կուտայ քրիստոնէական եկեղեցին: Դիւրին պիտի ըլլար դեռ ուրիշ օրինակներ ալ տալ:

Այս վայրերը, աւելի կամ նուազ շքեղ կամ խեղճ, պաշտամունքի բուն հաւաքատեղիները եղան հաւատացեալներուն, որոնք աղօթելու համար՝ բացառաբար միայն կը լոմբուէին գետնազամբաններուն մէջ: Այս վերջինները մեծերական նպատակներու միայն յատկացուած էին. եթէ ուղապներ տեղի ունեցած են Փլապիսներու գետնափոր զաւիթին մէջ, եթէ սուրբ հաղորդութեան խորհուրդը կատարուած է Յունական Մատրան մէջ, եթէ Սուրբ Հերմէսի և Ոստրիանոսի գերեզմանոցները երկուքն ալ ունէին աղօթարաններ, այս շատ սակաւադէպ իրողութիւնները բաւական են ցուցնելու համար թէ գետնազամբանները ճշմարիտ գերեզմաններ միայն եղած են, և քրիստոնեաները այն անուանով միայն կը ճանչնային զանոնք:

Հռովմի ստորերկրեայ գերեզմանոցները կամ գետնազամբանները ամէնէն մեծերը և ամէնէն նշանաւորները եղած են: Նաբոլի, Կիւրենա, Աղեքսանդրիա, Մելոս դուրս կը մնան անոնց հաշուէն: Հռովմէական գետնազամբանները կը բաղկանան նրբանցքներէ և մեծերական սենեակներէ, որոնք փորուած են քաղաքին շրջապատը բոլորող հողին մէջ, զանազան խորութիւններով. անոնցմէ շատը Արիւկեան պատէն դուրս 1 և 3 մղոններուն մէջ կ'իյնան:

Նրբանցքներուն և սենեակներուն ընդարձակութիւններն ա՛յնքան են որչափ են մեռելաբանները, ուր հաւատացեալները կը հաւաքուէին երբեմն մարտիրոսի մը տարեգարձը կատարելու համար: Գետնադամբանները, ընդհանրապէս, անջատ և խրարմէ խօսք ձորերով և ստորերկրեայ ջուրի հուններով բաժնուած պեղուածքներ են: Կոն ուր այս խոչընդոտները չկան, դժուարութիւն չեն կրած երկու գետնադամբաններ իրերահաղորդ ընելու:

Եկեղեցին հոգւոյ անմահութիւնը կը քարոզէր և կը պարսաւէր զիսկիցս թիւնը: քրիստոնեաները թաղելու համար յարմար դասուեցաւ մեռելական նրբանցքներուն սքանչելի գորգացում մը տալ, որ վերակենդանանալու սահմանուած զիսկը՝ մինչև յարութեան օրը պատշաճ սպասարանի մը մէջ եղած ըլլար: Զարդարուած և խնկուած, հանգուցեալը կը դրուէր խորշի մը մէջ, ուրկէ չէր կրնար դուրս հանուիլ, նոյնիսկ խոնուած եղած ատեն: Արգիլուած էր գերեզման մը նորէն բանալ և երկրորդ զիսկ մը գնել մէջը. և երկու մարմիններ իրարու վրայ գնել: Յուդարկաւորութեան ատեն քահանայի մը ներկայութեամբ և ծիսական աղօթքներու արտասանութեամբ գերեզմանը նուիրագործուած կը նկատուէր: Սուրբ մարմնի մը մօտաւորութիւնը, հանգուցեալին կուտար կրկնակ երաշխաւորութիւն. մին հոգեւոր՝ որ շուտով ձեռք կը բերէ զբախտին երջանկութիւնը. միւսը՝ մարմնաւոր, որ գերեզմանի բռնարարութեան վտանգէն զերծ կը կացուցանէ զայն: Ով որ գիտէ թէ առաջին քրիստոնեաները իրենց մեռելներուն վերաբերմամբ ի՞նչ աստիճանի յարգանք ունէին, պիտի չզարմանայ բնականոնց թաղման համար կատարուած մեծագործ աշխատութեանց վրայ:

Գետնադամբանները փորուած են փրկութուն հողաքարի (tuf) մէջ, որուն մէկ կողմէ կակղութիւնը կը կարճէր և նուազ տաժանելի կ'ընէր աշխատանքը, և միւս կողմէ մասնկային յարումը թոյլ կուտար որ յարկարաժիններն ու պեղուածքները բաւականաչափ զիմացկուն ըլլան, մինչև որ լայն հորերէն ներս թափոնցող օդին ներգործութիւնը աճեցնէ անոնց տոկունութիւնը, ա՛յնպէս որ ուղղորեւծ որմերը ի

վիճակի ըլլան վերցնելու, ո՛չ միայն կամարներուն ծանրութիւնն ու կառոյցը, այլ նաև կարենան ընդունիլ ձեփը՝ սահմանուած չքուելու գոյնզգոյն նկարէն զարդարանքով: Գետնադամբաններուն պատճառած անսահման աշխատութիւնները կը ստանձնէին և կը կատարէին ընկերակցութիւնները փորողներուն, որոնք ճշմարիտ հանքագործներ էին, կապուած եկեղեցական նուիրապետութեան:

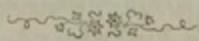
Գետնադամբանի մը զանազան յարկերը իրարու հետ յարաբերութեան մէջ զրուած են շարունակեալ աստիճաններով. զալով մուտքին, ջանք կ'ըլլար միշտ ծածկելու կամ անմատչելի դարձնելու գոյն, Գրգ դարուն մանաւանդ, երբ Պետութիւնը կը սպառնար քրիստոնէական գերեզմանոցներուն ապահովութեան և ապահարկութեան: Երբեմն մուտքը սովորականէն դուրս տեղ մը կը շինէին ու քովի քարահանքի մէջ կը կազմէին գաղտագուռ մը որմնադրական պատի մը վրայ, ուր կ'երթուէր զարտուղի անցքէ մը: Վերև յիշուած պարագային համար, երբ ոստիկանութիւնը պաշարէր եկքերը, գետնադամբանէն քարահանք առաջնորդող սանդուխ մը մտածուած էր. բայց հաւատացեալներուն կիրարկութեան յատկացուած փրկութեան այս միջոցը ծուղակ մըն էր ուրիշներուն համար: Սանդուխին աստիճանները կը վերջանային քարահանքի կամարին մակերեսին դէմ, ու ելարանի մը օգնութեամբ, զոր կը վերցնէր վրայէն անցնելէն հտքը, փախստականը կը ստիպէր հետապնդող որ կամ հոն մնայ և կամ ինքզինքը վճարանգէ արկածալից ոստումով մը որ ամէնէն խիզախներն իսկ կ'ահաբեկէր:

Իւրաքանչիւր գետնադամբանի մէջ իրարու քով յարադրուած յարկերը ա՛յնքան շատ կ'ըլլային, որ անկարելի կ'ըլլար անոնց որքան ընդարձակ ըլլալը ճշդել կորսուած, ջնջուած կամ անմատչելի դարձած գերեզմանոցներուն շատութեան պատճառաւ: 876-էն մինչև 1,200 քրիստոնէական ըստածներ կան: Սուրբ Ագնէսի գերեզմանոցը, որ չորս յարկեր կը բովանդակէ, չափուած և հետեւեալ թիւերը տուած է. ամբողջական մակերեսը քառակուսի մէթրով, 16,475, ամբողջական տարածումը, 1,603 մ. 51, դամբաններու թիւը 5,736:

Նրբանցքներու մեծութիւնը կը տարբերի, 0.75 մ. — 0.90 մ. ի միջեւ, ամէնէն նեղ Նրբանցքները ունին 0.55 մ. — 0.70 մ., և ամէնէն ընդարձակները կը հասնին մինչեւ 1.20 մ. և 1.50 մ.:

Գլխաւոր գետնադամբանը, այն՝ որ իր մէջ կը պարփակէր պապերու ընդերկրեայ դամբարանները, կը գտնուէր քահանայապետական աւագ-սարկաւազին վարչութեան ներքեւ. դամբարաններուն զնումը կը կատարուէր փորոզներու միջոցաւ եւ շատ անգամ ի ներկայութեան կամ երաշխաւորութեանը տակ տնօրէն քահանային: Առաջին երկու դարերու ընթացքին, հաւատացեալները իրենց ուղածին պէս փորեցին եւ զարդարեցին գետնադամբանները, վասն զի նորածին եկեղեցին որ և է հաստատուն կանոն չէր պարտադրեր այս մասին: Ան հաւատացեալներու համար պարտաւորիչ չէր ընել հասարակաց գերեզմանը, ասոր համար է որ քանի մը օրինակներու միայն կը հանդիպինք ընտանիքի մը վերապահուած մասնաւոր դամբարաններու: Կրօնքը նոր կերպով մը նկատի առնելու նշան մըն էր ասիկա. մարդիկ կը հրաժարէին ծնողաց և բարեկամներու դրացնութենէն, մտնելու համար հասարակ եւ անձանօթ մարդոց ամբոխին կարգը: Գետնադամբաններուն մէջ կան կարգ մը ընտանեկան գերեզմաններ. բայց որովհետեւ հին Նրբանցքները կը լիցուէին նոր փորուած Նրբանցքներու հողով, այս պատճառաւ անկարելի կ'ըլլար որ ընտանիք մը մէկ կամ երկու սերունդէ աւելի երկար ատեն պահէր մասնաւոր դամբարան մը:

Թրգմ. Գ. Վ.

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՕՍԳ

Ճշմարտեան կապակները իրեն և ուրիշ ուղեւորներուն վերապահուած են:

*

Պատմական հետազոտողները ի վերջոյ իրենք զոն կ'երթան անոնց:

ԱՆՔԵՂՈՒԱԾ ԿԱՅՆԵՐ

ՇԱՐԱԿԱՆՔ

Հայոց եկեղեցիին պաշտամունքին կամ ժամերգութեան մէջ, ինչպէս յայտնի է արդէն, Շարակաւները բացառիկ դեր մը կը կատարեն: Անոնց գոյութիւնը չենք կարծեր որ, սակայն, մինչեւ Սահակ-Մկերտան թուականը կարելի ըլլայ վերացնել, վասնզի ժամանակակից և ստոյգ վկայութիւններ կը պահին առ այդ:

Պէտք է գիտնալ որ սկիզբէն ընդհանուր եկեղեցիին մէջ Դատրի Սարկաւները (ուր կանոններու բաժնուած) կ'երգուէին միայն, Ս. Գիրքէն քաղուած նոյնաթիւ օրհնութիւններու հետ (*): Դուրսէն քանի մը երգեր ալ (Սրբառացութիւն, Փառքի բարձունս, Լոյս զուարթ) ինչպէս յայն և լատին եկեղեցիներուն նոյնպէս և մեր մէջ ալ սովորական էին: Ընդհանրապէս թոյլատրուած չէր «մարդկային իմաստութեամբ» սաղմոսներ կամ երգեր յօրինել, ինչպէս կ'երեւի Լատիկիէի ժողովին (չուրջ 360ին) 59րդ կանոնէն: Հաւանական է ըստ ամենայնի որ Հայոց եկեղեցին ալ այդ կանոնին համաձայն վարուած ըլլայ երաժշտական նոր երգերու վերաբերմամբ:

Կրնայ սակայն առարկուիլ թէ Ասորի եկեղեցիին նշանաւոր հայրերէն մէկը, Եփրեմ (Դ. դար), բաղմաթիւ օրհնագրորիւններ յօրինած էր, համազգի աղանդաւորներու (Բարդաճան և որդին Արմոնիոս) երգերուն դէմ հակադրեցութիւն մը գործելու նպատակաւ. և որովհետեւ մէկ կողմէ Հայոց եկեղեցին իր նախնական կաղմակերպութեան մէջ Ասորի եկեղեցիին ազդեցութիւնը կրած է խորապէս, և միւս կողմէ մեր ժողովուրդին մէջ ալ աշխարհ տարածուած ու սիրուած վիպականութեան հեթանոսական երգերը մոռցնել տալու հարկը կրնար զարգացած ըլլալ, ուստի և

(*) Մեր շարակաւները (բացի երգերէն եւ մեղեդիներէն, եւն.) աստուածաբանական օրհնութեանց եւ ինչ ինչ սաղմոսներու վրայ ձեւուած եւ քաջ պայմանավորուած են սա առումներով. Օրհնութիւն, Հարց, Մեծացուցէ, Ողորմա, Տէր յեկեղեցի, Մանկունք, Հաշու եւ Համբարձի: